

Klasik Arap Edebiyatında Övülen ve Yerilen Hasletler

Praised and Appreciated Characteristics in Classical Arabic Literature

Murat ATAMAN

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Research Assistant, Bursa Uludağ University,
Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric
Bursa/ TURKEY
murat-ataman58@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7049-3125

Adnan ARSLAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı
Anabilim Dalı
Associate Professor, Bilecik Şeyh Edebali
University
Department of Arabic Language and Rhetoric
Bilecik/ TURKEY
adnan.arslan@bilecik.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3989-6612

DOI: 10.47424/tasavvur.805049

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Ekim / October 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Aralık / December 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Ataman, Murat–Arslan, Adnan. “Klasik Arap Edebiyatında Övülen ve Yerilen Hasletler”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020): 1269-1298.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.
CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Toplumların sosyal yapısının harcı yahut temeli mesabesinde olan ahlaki erdem ve faziletler, kuşaklar arasında daha çok edebi eserlerle nakledilmektedir. Zira toplumların milli sermayeleri olan edebiyatçılar, yaşadıkları dönemde kendilerine tevarüs eden ahlaki birikimi söz sanatları ile yeniden cazibeli edebi bir kalıba döküp sunmaktadır. Cahiliye dönemi de dâhil olmak üzere Araplar, sosyal ilişkilerinde güzel buldukları davranışları şiir kaydıyla muhafaza etmeye çalışmışlardır. Aile içi iletişimden güçlü bir kabile reisinin huzurunda takınılacak tavra kadar pek çok görgü kuralı şiirde nazmedilmiş ve bu türden şiirler Arapların sosyal yaşam rehberi haline dönüşmüştür. Sadece şiir değil mensur eserlerde de sosyal faziletlere dair ilgi çekici ibretlik hikâyeler ve yaşanmış olaylara dair anlatılar bulunmaktadır. Müslüman Arapların henüz hicri ilk yüzyıldan itibaren tanıştığı servet ve beraberinde gelen şehirleşme, sosyalliğin güçlenmesi ve bundan mütevellit olarak da sosyal erdemlerin daha fazla bir önem kazanması sonucunu doğurmuştur. Bu makalede özellikle Abbasi dönemi edebiyatçılarının söz konusu sosyal erdemler bağlamında dikkat çekmek istedikleri hususlar bir araya getirilmiştir. Çalışma, klasik dönemden günümüze ulaşan edebi malzemenin -makale düzeyinde- önemli konu başlıkları halinde tasnif edilmesini amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili Belâgati, Klasik Arap Edebiyatı, Abbasiler, Görgü, Sosyal İlişkiler.

Abstract

Moral virtues and virtues which are the basis or the foundation of the social structure of societies are often conveyed by literary works, not by legal texts. Because literater who are the national capitals of societies put their moral accumulation of reversal into an attractive literary mold with the arts of speech. To unite in the period of Jahiliyya, Arabs dealt with poetry recording the behaviors they found good in their social relations. Family communication, from the attitude to behave in the presence of a powerful tribal leader has been inspired by many etiquette in poetry, and such poems have become

the guide to Arab social life. There are interesting exemplary stories about social virtues not only in poetry but also in prose works. The wealth that the Muslim Arabs had just met, and the urbanization that came with it, resulted in the strengthening of sociality and, as a result of this, social virtues gaining more importance. This is particularly the point brought together by the Abbasid literate to draw attention to in the context of these social virtues. The study aims at classifying the literary material from the classical period to the present day - to speak to the article - into important topics.

Keywords: Arabic Language Rhetoric, Classic Arap Poetry, Abbasid, Ethic, Social relations.

Giriş

Yaratılış gereği sosyal olmak zorunda olan insan, diğer insanlarla olan ilişkilerinde ister istemez içtimai kurallara tabi olmak durumundadır. Zira herkesin en iyi ve en güzele talip olduğu insan toplumlarında, keşmekeşten uzak, sükûnet içerisinde bir hayatı temin edecek olan çoğu kez yazılı olmayan kurallardır. Söz konusu çocuklar olduğunda şefkat, büyüklerden bahsedildiğinde hürmet, engelli ve hastayla karşılaşıldığında müsamaha ve fedakârlık gibi pek çok ahlaki erdem beşeri kalabalıkları “toplum” a çevirmektedir. Hangi ırk ve dine mensup olursa olsun insanlar bir şekilde bu ahlaki değerler ve içtimai faziletlere muhtaçtır. Bu değerler, çoğu kez yazılı kanunlarla değil toplumların kolektif hafızaları ile nesilden nesle aktarılmaktadır. Kamu vicdanı, toplumsal sağduyu gibi kavramlarla anlatılmak istenen içtimai bir değer vardır ki bu, bulunduğu toplumun fertlerine huzur ve sükûnet temin eden yegâne unsurdur. Yazılı kanunlar çoğu kez bir olumsuzluk meydana geldikten sonra haklı ve haksızı tespit edip cezai işlem uygulayabilmek için vardır. Yazılı olmayan kurallar ise o toplumun bireylerini hukuka mecbur etmemek için vardır. Trafikte basit bir park yeri işgali meselesi dahi kimi zaman cinayetle sonuçlanıp nice ailelerin hayatlarının kararmasına neden oluyorsa bu, hukukun işlevsizliğinden değil, nezaket, müsamaha, saygı, yumuşak huyluluk gibi ahlaki erdemlerin etkisiz kalışındandır. Yine nice basit sebeplerden

dolayı yuvalar dağılmış, çocuklar ortalıkta kalmış ve iki tarafın aileleri üzülmüştür. Sulh mahkemelerinin nafaka, tazminat, çocukların velayeti gibi konularda gereğini yerine getirmesi bir çözüm değildir. Yuva dağıldıktan sonra yazılı kanunlar ve içtihatlarla haklıya hakkını vermekten daha önemlisi karşılıklı sevgi, saygı, sabır, müsamaha ve feraset gibi ahlaki erdemlerle yuvayı ayakta dipdiri tutabilmektir. Bu sadette söylenebilecek yüzlerce hatta binlerce örnek, ahlaki erdemlerin nesilden nesle aktarılmasının altına atılan birer çizgidir.

Tekrar edecek olursak toplumların sosyal yapısının harcı yahut temeli mesabesinde olan ahlaki erdem ve faziletler, kuşaklar arasında hukuki metinlerle değil, çoğu kez kamu vicdanı denilen umumi teamüllerle aktarılmaktadır. Bu aktarımda önemli bir görev edebiyata düşmektedir. Toplumların milli sermayeleri olan edebiyatçılar yaşadıkları dönemde kendilerine tevarüs eden ahlaki birikimi söz sanatları ile yeniden cazibeli edebi bir kalıba döküp sunmaktadır. Edebiyatçılar yeni erdemler ihdas etmezler ve onlardan beklenen de bu değildir. Ancak onlar, ait oldukları toprakların semeresi olan içtimai güzellikleri yeni izah tarzları ve ifade biçimleri ile muasır oldukları insanlara sunarlar. Yeni yetişen nesillerin ülfet ve ünsiyet ettikleri suret ve lafızlarla aynı değerleri farklı bir anlatımla takdim ederler. Böylece edebiyatçı, yaşadığı toplumda sosyal bunalımlar, suçlar, sarsıntılar ve manevi heyelanlar karşısında önleyici bir vazife görmüş olur. Kimi zaman suça meyleden ancak bundan son anda vaz geçen kişinin iç dünyasında belki de küçüklüğünde büyüklerinden dinlediği bir fablın etkisi vardır. Öfkelenildiğinde gözü dönmüş ve orantısız bir şekilde tepki vererek başkasına zarar verecek kişiyi bir anda kendine getiren şey belki de bir atasözüdür. Eline imkân geçince çevresindeki zayıflara zulüm etmeye niyetlenen kişiyi, bilmiyoruz belki de son anda dizginleyen, küçükken okuduğu bir masal kahramanının hayalinde canlanan utanç verici sonudur yahut kulaklarında o anda çınlayan bir şiirin ibretidir.

Genel olarak edebiyatın sosyal hayat lehindeki bu faydası bu makalede klasik Arap edebiyatı özelinde ele alınacaktır. Arap edebiyatçılarının toplum-

sal nizamı temin eden ahlaki erdemlere dair kaleme aldıkları manzûm ve mensûr eserlerden dikkat çekici bulduğumuz pasajlara yer verilecektir.

Klasik Arap Edebiyatında Sosyal Erdem Örnekleri

1. İstişare, Meşveret

Danışmak, görüş alışverişinde bulunmak gibi anlamlara gelen meşveret Kur'ân-ı Kerim'de başta Hz. Peygamber olmak üzere tüm Müslümanlara tevdi edilmiş bir sorumluluk olarak varit olmuştur.¹

Fetanet gibi bütün insanlardan daha akıllı ve zeki olmak gibi bir niteliğe sahip olan, üstelik vahiyyle hareket eden Hz. Peygamberin meşveretle emrolunmuş olması meselenin önemini belirtmektedir.² Bu nedenle İslam toplumunda meşveret/danışmak, önemli bir erdem olarak algılanmış, gerek siyasette gerekse sosyal hayatın işleyişinde önemli bir yere sahip olagelmiştir.

Klasik Arap edebiyatı eserlerinde meşveret bahsinin çokça geçiyor olması o dönemin Müslümanları açısından meselenin önemini gösterdiği gibi güncelliğine de işaret etmektedir. Birçok edip eserlerinde meşveretle ilgili müstakil başlık oluşturmuş ve konuyu çeşitli alt başlıklar altında irdelenmiştir.³

Her şeyden önce meşveret basiret ve sağduyulu olmanın bir koşulu olarak görülmüş ve emsal kitaplarında ifade edildiği üzere doğru düşünmenin en önemli dayanağı olarak saptanmıştır. [*نصنف عقاك مع أخيك*].⁴ Öyle ki bazı filo-

¹ Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Mişbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebîr*, (Lübnan: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/326; eş-Şûra 42/38.

² Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *eş-Şekoâ ve'l-itâb ve ma vaka'a beyne'l-hillân ve'l-eshâb*, thk. İlham Abdülfettah el-Müftî, (Kuveyt: el-Meclisü'l-vatanî li's-sekâfe ve'l-fünûn, 2000), 208.

³ Bk. Ebû 'Umer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn 'Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1983), 3/51; Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyâ b. Yahyâ en-Nehrevânî el-Cerîrî, *el-Celîsü's-şâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâşihu's-şâfi*, thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2005), 581; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, (Kâhire: Dâr'ül-Kütüb, 2002), 6/69.

⁴ Ebû 'Usmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Mehâsin ve'l-azdâd*, (Lübnan: Mektebetü'l-Hilâl, 2002) 51; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *el-Letâif ve'zerâif*, (Lübnan: Dâru'l-Minhâl, ts.), 119.

zoflar الْمَشُورَةُ مُوَكَّلٌ بِهَا التَّوْفِيقُ لِصَوَابِ الرَّأْيِ “Meşveret, isabetli görüşe ulaştırmakla görevlidir” diyerek görüş alışverişinde bulunmanın doğruya ulaşmada bir garantör olduğunu ifade etmişlerdir.⁵ Keza başkalarının düşünce ve fikirlerine baş vuran kimseler gerek yapacakları işlerde veya alacakları kararlarda bu suretle yanlışa düşmekten azami derecede korunmuş olmakla birlikte farklı bir vizyon kesp etmiş olacaktırlar.⁶ Tam tersi kendi düşüncesinin yegâne doğru olduğunu görerek meşveretten geri duranlar ise yanlışın kapılarını kendilerine aralamış olurlar. Hatta böyle bir tavrı alışkanlık edinmek bir tür kibir olarak görüldüğünden ilahi gazabın habercisi sayılmıştır.⁷

Klasik Arap edebiyatı eserlerinde meşveretin keyfiyetinin yanı sıra, kimlerle yapılması gerektiği ve kimlerle yapılmaması gerektiği üzerinde de durulmuştur. Öncelikle meşveretten maksat doğru bilgiye ulaşmak olmalıdır. Sahip olunan görüşü onaylatmak için yapılan meşveret insanın kendisini kandırmasından başka bir şey değildir.⁸ Meşveret için seçilen kimse bir tür emanetçidir. Dolayısıyla her ne pahasına olursa olsun doğru bildiğini söylemekle yükümlüdür. Aksi takdirde emanete hıyanet etmiş olur. Ziyâd b. Ebîh (öl. 53/673) ile bir cerrah arasında geçtiği nakledilen bir anekdot bu hususta oldukça dikkate değerdir:

Anlatıldığına göre Ziyad b. Ebîh vebaya yakalanınca şiddetli kol ağrısı çeker. Etrafindakiler hemen tabipleri tedavi etmesi için çağırırlar. Ziyad bunlar arasından bir cerrahu yanına çağırarak, “artık acıdan takatim kalmadı kolumun kesilmesinin doğru olacağını düşünüyorum” der. Bunun üzerine cerrah: “Efendim bu bir emir midir yoksa bana bu konuda danışıyor musunuz” der? Ziyad: Hayır! Sana danışıyorum. Cerrah: Kestirmeyin efendim, ecel gelecekse kestirseniz de gelir. Hem rızık denilen şey Allah katında taksim olmuştur. Gelecekse bir şifa kesilmeden de taksim olunan rızıkınız sebebiyle gelir. Keza rabbinizin huzuruna kesilmiş bir elle çıkmak bana sorarsanız doğru değildir. Allah Teâla, neden elini kestirdin

⁵ es-Seâlibî, eş-Şekvâ ve'l-'itâb, 205.

⁶ Nüveyrî, Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb, 6/69.

⁷ Nehrevânî, el-Celîsü's-şâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâşihu's-şâfi, 581.

⁸ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ' ve muhâverâtü's-şu'arâ' ve'l-büleğâ'*, (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999), 1/46.

ey kulum diye soracak olduğunda o vakit ne cevap verirsiniz? Kaderden kaçtım ya rabbi ve senle karşılaşmak bana hoş gelmedi mi diyeceksiniz? Cerrah bu sözlerle Ziyad'ı ikna ederek elinin kesilmesine mani olur. Ne var ki Ziyad o gece ölür ve insanlar derhal cerrahın başına üşüşerek, "Neden kolunun kesilmesine razı olmadın bak adam öldü" diye hayıflanırlar. Cerrah, meşveret yapılan kişi güvenilir ve doğru sözlü olmalıdır. Görüşüm bu yönde olduğu için kestirmemesi gerektiğini söyledim. Oysa nefsim bu zalim adamın bir gün bir elini diğer gün diğer elini ertesi gün bacağını kesmemi telkin ediyordu, dedi.⁹

Fudayl b. İyâz (öl. 187/803) gibi bazı zahitler ise meşveretin keyfiyetinden ziyade tahakkuk etmesinin üzerinde durmuşlardır. Zira asıl önemli olan meşveret sorumluluğunu yerine getirerek bundan elde edilecek berekettir. O nedenle akli pek bir işe ermeyen zenci bir köleyle dahi olsa bereket hasıl olacağından meşveret etmenin gerekli olduğunun altını çizmiştir.¹⁰ Görüş alışverişinde bulunulması tavsiye edilenlerin en başında Allah'tan korkan kimseler gelmektedir.¹¹ Fakat bu hiç hiçbir zaman kayıtsız şartız bir öğüt değildir. Karşı taraf cahil ise Allah'tan korkan biri dahi olsa kaçınılması gerektiği, zira bu tür kimseler faydalı olayım derken farkında olmadan zarar verirler. Keza akıllı ve zeki kimselerle görüş alışverişinde bulunmakta övülmüştür. Bununla birlikte "meşguliyet, açlık, korku, gam ve keder" gibi insanı doğru düşünmekten alıkoyan hususlar söz konusu olduğu vakit bu kimselerde meşveretten kaçınılması gerektiği de tembih edilmiştir.¹² Hatta bazı Sâsânî hükümdarlarının görüş alışverişinde bulunmak istedikleri kimselere öncelikle bir yıl yetecek nafaka gönderdikleri, daha sonra görüş danıştıkları kaydedilmiştir.¹³ Keza cimrilik, korkaklık, aşırı hurs sahibi olmak, kendi beğenmek gibi bir takım ahlaki zaafı olan kimselerle önemli meselelerde görüş alışverişinde bulunmak doğru görülmemiştir.¹⁴

⁹ Râgıb el-İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ*, 1/46.

¹⁰ Seâlibî, *eş-Şekvâ ve'l-itâb*, 208.

¹¹ Seâlibî, *eş-Şekvâ ve'l-itâb*, 209.

¹² Râgıb el-İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ*, 1/45.

¹³ Râgıb el-İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ*, 1/45.

¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ*, 1/45.

Yaşlı kimselerle danışmak, onların yaşamış olduğu tecrübelerden istifade etmek önemle tavsiye edilmiştir.¹⁵ Ne var ki çoğunlukla yaşlı insanlara arız olan işitme ve görmede güçlük, unutkanlık, ağır konuşma gibi bir takım zafiyetler insanların onlardan yararlanmasında caydırıcı olduğu görülür. Ziyad b. Ebîh ile Ebü'l-Esved ed-Duelî (öl. 69/688) arasında geçen aşağıda ki diyalogda bu tür şeylere takılıp kalınmaması ve asıl önemsenmesi gereken şeyin ne olması gerektiğine dikkat çekilmiştir:

Rivayete göre Ziyâd b. Ebîh Ebü'l-Esved ed-Duelî'ye hitaben, "şayet yaşlanmış olmasaydın sana devlet içerisinde mühim görevler verir ve danışmanım olmanı isterdim, der." Ebu Esved: Benimle güreş tutacaksan dediğin doğru, yaşlandım ve buna takatim yok. Fakat görüş alışverişinde bulunacaksan o vakit derim ki "Aklım hem bana hem de sana yeter."¹⁶

İslam'ın ilk devrinden itibaren çocukların ve gençlerin düşünce ve görüşlerine önem verildiği bilinmektedir. Usame b. Zeyd'in (öl. 54/674) genç yaşta ordu komutanı olarak tayin edilmesi, İbn Abbas'ın (öl. 68/687) Hz. Ömer'in (öl. 23/644) şura meclisinde yer alması, Ömer b. Abdülaziz'e (öl. 101/720) gelen heyette bir çocuğun sözcülük etmesi onlarca örnekten bazılarıdır.¹⁷ Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında gençlerle ve çocuklarla görüş alışverişinde bulunmanın önemi belli başlı başlıklar altında zikredilmiştir. Özetle gerekçe olarak onların sahip oldukları zihin berraklığı ve cevvaliği gösterilmiştir.¹⁸

Meşveret her zaman güvenilir kimselerle olmak zorunda değildir. Siyasi bir hamle olarak düşmanla görüş alışverişinde bulunmakta gerek zaafaların giderilmesi açısından gerekse de karşı tarafın düşüncesini öğrenmek bakı-

¹⁵ Râğıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ'*, 1/44.

¹⁶ Râğıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ'*, 1/44.

¹⁷ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh, nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır*, (Cidde: Dâru Tavki'n-Necât, 2001) "Menâkıb", 23 (No. 3730) ; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmûrî, (Lübnan: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993) 5: 155; İbrâhîm Zeydân, *Nevâdiru'l-Udebâ'*, (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012), 62.

¹⁸ Râğıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ'*, 1/44.

mından önemle tavsiye edilmiştir. Böylelikle kişi girişeceği işin fayda ve zararını daha iyi kestire bilme imkânı yakalamış olacaktır.¹⁹

2. Dostluk

Sosyal hayatı meydana getiren en önemli dinamiklerden biri olan dostluk ilişkileri klasik Arap edebiyatında önemle üzerinde durulan konular arasında yer alır. Hemen her eserde dostlukla alakalı başlıklara ve içeriğe rastlamak mümkündür. Bunun en önemli nedeni dostluk ilişkilerinin toplumun belirli bir kesiminden ziyade geneline kapsayan bir ilişki biçimi olmasıdır. Ayrıca toplumsal birçok problemin temelinde dostluk ilişkilerinde ki zafiyetin olduğu söylenebilir. Bunu fark eden edipler meselenin üzerinde önemle durmuş bu alanda müstakil eserler kaleme almışlardır.²⁰

Sosyal hayatta sahip olunan içtimai vaziyet, makam ve mevki, iktisadi durumun insanın hayatında birçok şeyi değiştirdiği bilinir. Bununla birlikte insanın dosta olan ihtiyaç ve arzusunun hiçbir zaman değişmediği görülmüştür. Halife Abdulmelik b. Mervan'ın (öl. 86/705) meclisindeki zevata iç çekeerek dediği şu söz buna güzel bir örnektir:

*Diyebilirim ki her şeyden muradımı alıp doyuma ulaştım. Ama bundan bir tek şey müstesnadır: Mehtaplı gecelerde kızıl kum tepeleri üzerinde dostlarımla muhabbet etmek.*²¹

Keza Halife Hişam b. Melik'in (öl. 125/743) bir dostuyla arasında geçen diyalog statü değişikliklerinin dostluğa olan ihtiyaca hanel getirmedeğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

Anlatıldığına göre Hişam b. Melik hilafet makamına geldiğinde etrafındakilerle birlikte şükür secdesi yapar. Hişam'ın samimi dostu olan Ebreş el-Kelbî ise onlardan geri durur. Bunu gören Hişam merakla bu durumun sebebini sorar? Dostu Ebreş şöyle der: Gece-

¹⁹ Râgıb el-İsfahânî, Muḥâdarâtü'l-üdebâ', 1/44.

²⁰ Bkz. Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *eş-Şadâkatü ve's-şadîk*, thk. Hilal el-Keylânî, (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1998).

²¹ Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Kâfi'l-küfât Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Ḥamdûniyye*, nşr. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1996), 9/315.

*miz gündüzümüz birlikte geçiyor. Yarın hilafet makamına geldiğinde yüksek bir mevkide olacaksın ki muhtemelen beni unutacaksın. Bu nedenle sevinip şükür secdesi yapmadım. Hişam: Meraklanma dostum o makam beni yükselttiğinde, benden uzak olmayacak sende benimle yükseleceksin. Ebreş: Şimdi yirmi kez şükür secdesi yapsam yeridir.*²²

İslam medeniyetinin sosyal hayatını oluşturan en önemli yapı taşlarından biri de hiç şüphesiz ilim meclisleridir. Bu meclislerin müdavimleri arasında zamanla güçlü dostlukların meydana geldiği bilinir. Meclisin müderrisleri talebeleri arasında ki dostluk ilişkisini pekiştirmek için zaman zaman nasihat eder, ilişkilerin daha ideal boyutlara taşınması için gayret ederdi. Ehli beyit imamlarından olan Muhammed b. Bâkır'ın (öl. 114/733) meclisindeki talebelerine yaptığı irşat bu kabilden değerlendirilebilir. Rivayet edildiğine göre Muhammed b. Bâkır bir gün meclisinde ki talebelere sorar: *İhtiyaç durumunda biriniz diğerinin cebinden hiç çekinmeden para alabilir mi?* Talebeler: *Hayır, alamaz efendim,* derler. Muhammed b. Bâkır: *O zaman siz gerçek dostlar değilsiniz, cevabını verir.*²³

Aşağıda zikredeceğimiz Hz. Ebû Derdâ'nın (ö. 32/652) meclisinde cereyan eden bir olay da önemli bir sosyal erdemlilik olan dostluk ilişkilerinin nasıl olması gerektiği hususunda çarpıcı mesajlar vermektedir:

*Rivayete göre Hz. Ebû Derdâ ile meclisine müdavim olan bir genç arasında muhabbet ve dostluk oluşur. Bir zaman sonra bu gencin büyük bir günaha düştüğü duyulur. Ebu Derdâ ile genç arasındaki samimiyeti çekemeyenler gencin düştüğü durumu gelerek anlatırlar ve onunla bağı koparıp meclisinden uzaklaştırmasını isterler. Ebu Derdâ bu talep karşısında şöyle der: Fesuphanallah?! Biz asla dostlarımızı bu gibi nedenlerden dolayı terk etmeyiz.*²⁴

²² Râgıb el-İsfahânî, *Muḥâdarâtü'l-üdebâ*, 2: 18.

²³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Rebî'u'l-ibrâr ve nuşûşü'l-ahbâr*, (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1991), 1: 357.

²⁴ Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atyye el-Mekki el-Acemî, *Kutû'l-kulûb*, thk. Âsım İbrâhîm el-Keylânî, (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 2/366.

Sosyal hayat içerisinde inanç noktasında farklı din ve mezheplere bağlı kimseler arasında diyalog, ortam ve şartlardan kaynaklı iş arkadaşlığı gibi ilişkiler çokça görülmektedir. Ne var ki bu kimseler arasında samimi bir dostluğun teşekkülü oldukça zordur. O nedenle bu türden dostluk ilişkilerine toplumda nadiren rastlanılır. *Edeb* kitaplarının birçoğunda yer alan Kümeýt (öl. ?) ve Terimmah'ın (öl. ?) dostluğu bu kabileden bir dostluk ilişkisi olup Müslüman toplumlarda adeta bir darbu mesel halini almıştır. Şöyle ki Kümeýt Küfeli olup ifrat derecesinde bir Şii, Terimmah ise fanatik bir Harici'dir. Fakat aralarında ki dostluk bağı o kadar güçlü ve samimidir ki cefa ve ezanın esamesi okunmamaktadır.²⁵

3. Samimiyet Gösterme

İmam-ı Şâfiî beşeri ilişkilerde, kişilerin dostluk kurma ümidi ile yaklaşma ihtiyacı hissettiği diğer kişilerde samimiyet araması gerektiği görüşündedir. Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse; tasannu ve tekellüf denilen yapmacık sıcaklıklar gösteren kişilerin dostluğundan hayır gelmeyecektir. Bu karakterde kişilerin gönül sıcaklığı samimi ve kalıcı dostluklar kurmaya uygun değildir. Böyle kimselerle samimiyet kurmaya gereksiz yere çalışılmamalı ve makul bir mesafede ilişkiler seyreltilmelidir. Aşağıdaki beyitler İmâm-ı Şâfiî'nin bu görüşlerini net bir şekilde ifade etmektedir.

فَدَعَهُ وَلَا تُكْثِرْ عَلَيْهِ التَّاسُفَا	إِذَا الْمَرْءُ لَا يَرِعَاكَ إِلَّا تَكَلَّفَا
وَفِي الْقَلْبِ صَبْرٌ لِلْحَبِيبِ وَلَوْ جَفَا	وَفِي التَّرِكِ رَاحَةٌ فَفِي النَّاسِ أَبْدَالٌ
وَلَا كُلُّ مَنْ صَافَيْتَهُ لَأَنَّكَ قَدْ صَفَا	فَمَا كُلُّ مَنْ تَهَوَّاهُ يَهْوَاكَ قَلْبُهُ
فَلَا خَيْرَ فِي وَدِّجِيءٍ تَكَلَّفَا	إِذَا لَمْ يَكُنْ صَفْوُ الْوَدَادِ طَبِيعَةً

Eğer birisi sana karşı muhabbetinde samimi değilse; bırak onu, çok da teessüf etme.

Biri olmazsa diğeri olur; böylelerini terk etmekte hayır; kalpte de bu terk için -zor da olsa- sabır vardır.

Zannetme ki senin her sevdiğin seni sever; samimi olduğun her kişi de sana karşı samimidir.

²⁵ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Simâri'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb*, (Kâhire: Dârü'l-Mearif, ts.), 313.

*Eğer dostluğun samimiyeti içten değilse; zaten yapmacık gelen bir dostlukta hayır yoktur.*²⁶

Bir hadîse göre ruhlar daha henüz dünyaya gelmeden evvel birbirlerine münasip ya da muhalif olarak takdir edilmişlerdir.²⁷ Kimyada -su ve yağ gibi- bazı maddelerin birbirleriyle asla imtizaç edip kaynaşamadıkları gibi kimi ruhlar da kimileri ile uyum içinde olmaya fıtraten müsait değildir. Bu, bir bakıma kişilerin tercihi değil adeta karakter meselesidir ve külli iradenin takdirdir. Bu yüzden kişi, karakter olarak kendisine münasip olmadığı birisi ile hasbelkader teşrik-i mesai etmek durumunda kaldığında şartları zorlamamalıdır. İlişkileri muhakkak devam ettirmek için zoraki, tekellüflü ve yapmacık samimiyetlere ihtiyaç hissedilmemelidir. Eğer kişi kendisine karşı bir türlü samimi olamayan birisine muhabbet duyuyorsa bu, uzun vadede kendisine ruhen sıkıntı verecektir. Şairin dört dizesinde vurgulamak istediği husus kısaca özetlemek gerekirse, Türkçe “Zorla güzellik olmaz.” atasözünde kendisine makes bulmaktadır.

4. İnsanları Çekiştirmekten Sakınma

Yaşadığı dönemin toplumundan en çok şikâyet eden şairlerden birisi de İbn Düreyd'dir.²⁸ (öl. 321/933) İslam ilim tarihinde “şairlerin en âlimi, âlimlerin en şairi” vasfıyla tanınan İbn Düreyd Arap edebiyat tarihine dair derin vukûfiyeti ile dönemin sultanları tarafından takdirle karşılanmış ve pek çok memleketin kültür ve medeniyetine tanıklık etmiştir. Dolayısıyla farklı mizaçta pek çok insanla içli dışlı olmuş ve bu ilişkiler onda sosyal tecrübeler bırakmıştır. Güçlü bir şair olan İbn Düreyd, toplumunda gördüğü yozlaşmaları farklı açılardan dile getirmiştir. Ona göre yaşadığı dönemin en yaygın manevi hastalıklarından birisi insanların birbirlerini çekiştirmesidir. Aşağıdaki dizede dile getirdiği gibi birbirlerinin arkasından çekiştirip durmak bir veba gibi tüm toplumu sarmış bir hastalıktır:

²⁶ Şâfiî, *Dîvân*, 141.

²⁷ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, “Menâkıb”, 23 (No. 3730).

²⁸ Şair hakkında ayrıntı için bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, “İbn Düreyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, 19, 416-419; Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. Fatih Kılınç, *İbn Düreyd Ve Cemheratü'l-Lüğa Adlı Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006): 16-41.

وما أحد من ألسن الناس سالما ولو أنه ذاك النبي المطهر

*Hiç kimse insanların dilinden selamette kalamaz; velev bu günahlardan arındırılmış nebi de olsa.*²⁹

Şair, yukarıda değindiği içtimai marazı bir başka kasidesinde müstakil olarak “sosyal hiciv” bağlamında dile getirmiştir. Uzunluğundan dolayı burada tamamına yer veremeyeceğimiz kasidesinde inanların ne kadar dedikodu müptelası olduklarından hayıflanmaktadır; birbirlerini çekiştirip durmalarından serzenişte bulunmaktadır.

أرى الناس قد أغروا ببغي وريبة
وعَيَّ إذا ما مَيَّرَ الناسَ عاقل

Akıllı biri insanları tasnif ettiğinde; insanları kıskançlık, töhmet ve şüpheye düşkün görüyorum.

وقد لزموا معنى الخلاف فكلهم
إلى نحو ما عاب الخليفة مائل

Israrla muhalefet etmeye takılmışlar; her hepsi de insanları ayıplamaya meyilliler.

إذا ما رأوا خيراً رموه بظننة
وإن عابنوا شراً فكل مناضل

Bir hayır gördüklerinde hemen bir zanda bulunurlar; şer görürlerse hemen mücadeleye soyunurlar.

وليس امرؤ منهم بناج من الأذى
ولا فيهم عن زلة متعافل

*Onların ezasından kurtulacak kimse yoktur; kimsenin hatası da gözlerinden hiç kaçmaz.*³⁰

Şairin yaşadığı toplumu hicvettiğini düşündüğümüz bu dizelerine ter-sinden bakıldığında sosyal dokuyu muhafaza edecek erdemlerden birisi de “sükût” olarak karşımıza çıkmaktadır. Kasideye göre şahit olduğumuz yahut

²⁹ İbn Düreyd, Divânu İbn Düreyd, 23.

³⁰ İbn Düreyd, Divânu İbn Düreyd, 25.

kulağıımıza gelen kusurlara karşı üzerimize düşen şey tek kelime ile “sükût” etmektir. Kendisini sürekli bir şeylere muhalefet etme ihtiyacında hisseden ve kendi mükemmelliğini başkalarının kusurlarını zikrederek ispat etmeye çalışan kimselerden müteşekkil bir toplumda sükûnetin bulunamayacağı izahtan varestedir.

İbn Düreyd’in şikâyetine benzer bir şekilde diğer bir şair Ka’neb b. Ümmi Sâhibî’l-Gatfânî de şöyle demektedir:

مَنِّي وما سمعوا من صالح دفنوا   إن يسمعوا سبّة طاروا بها فرحا
وإن ذكرت بشرّ عندهم أدنوا   صمّ إذا سمعوا خيرا ذكرت به

Hakkımda utanç verici bir şey duydukları zaman sevinçlerinden uçarlar; iyi bir şey duyarlarsa da bunu gizlerler.

Söylediğim bir hayrı duyduklarında sağırdılar; kötü bir şey söylemişsem de bunu hemen yayarlar.³¹

Şairin derdini döktüğü yukarıdaki dizelerde bir toplumda olması gerekenlerin tam tersinden şikâyetçi olduğu görülmektedir. Müslümanın diğer bir Müslümanın hatalarını görmezden gelmesi ve güzel davranışlarını ise sanki kendisine aitmiş gibi memnuniyet duyması ve onunla iftihar etmesi beklenir.

Kur’ân-ı Kerîm’de sarîh bir surette yasaklanan haram fiiller bulunmaktadır. Hırsızlık, haksız yere insan öldürmek, zina, içki, faiz, iftira vb. günahlar açıkça yasaklanmıştır. Ancak bu günahlardan hiçbirisi “gıybet” kadar çirkince vasıflandırılmamıştır. Hucurât sûresi, gıybet etme fiilinin kişinin ölü kardeşinin etini yemesi gibi iğrenç ve tiksindirici bir cürüm olduğunu ve insaniyete yakışmadığını bildirmektedir. Hâlbuki Kur’ân’da hırsızlık yasaklanmış, cezası belirtilmiş ancak bu günahı işleyenler hakkında böylesine bir tasvire gidilmemiştir. Aynı şekilde içki içmek, zina etmek gibi günahlar yasaklansa da bu günahları işleyenlerin manen ne şekle girdiğinin ayrıntısı verilmemiştir. Âyetin böyle bir tasvire girmesi belki de gıybetin sosyal hayatın bağlarını derinden sarsması ve insanlar arasında telafisi mümkün olmayacak dargınlıklara yol açmasından dolayıdır. Aynı zamanda gıybet, işlenmesi çok kolay bir gü-

³¹ Muhammed Muhammed Hasen Şurleb, *Şerhu’s-şevâhidi’s-ş-riyye fî ümmâtî’l-kutubî’n-nahviyye* (Beyrut: Muessesetu’r-risâle, 2007), 3/245.

nahtır. Birkaç kişi bir araya geldiğinde orada hazır bulunmayan bir kişinin aleyhinde konuşmak kadar kolay ve maalesef de yaygın bir günahdır. Gıybet bugün yaygın olduğu gibi anlaşılan henüz İslam toplumunun ilk asırlarında da mevcuttur ve bu yüzden İmam-ı Şâfiî, “Kurt kurdun etini yemezken biz birbirimizin etini yiyip duruyoruz.” diyerek yaşadığı dönemde gıybetin yaygınlaştığından şikâyet etmiştir:³²

وليس الذئب يأكل لحم ذئب

ويأكل بعضنا بعضا عيانا

Yine İmam-ı Şâfiî kendi dönemi insanlarına sosyal ilişkilerin tanzimine dair bir takım tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyeler bir bakıma insan fitratının derinliklerinde keşfedilmiş beşeri kodlarla ilintili oluşundan dolayı evrensel niteliktedir denilebilir.

5. Sosyal Sorumluluklardan Kaçmama

Kişinin yaşadığı dönemin ahlaki yozlaşmalarından kendisini muhafaza etmek için uzlete ve zühde yönelmesi takdir edilen bir davranıştır. Nitekim bu manada bir uzlete dair teşvik edici hadisler bulunmaktadır.³³ Bu hadislerden ilham alan pek çok takva sahibi kimseler kendilerine uygun gördükleri ortamlara uzlete çekilmişlerdir.³⁴

³² Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Dîvânu'l-İmâmi's-Şâfiî*, nşr. Muhammed İbrâhîm Selim (Kahire: Mektebetu İbn Sînâ, ty.), 141.

³³ “Kişi dostunun dini üzeredir. Şu halde sizden biri kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin.” Tirmizî, *Zühd*, 45. “İyi arkadaşla kötü arkadaşın örneği, misk taşıyan kimse ile körük üfüren kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku alırsın.” Müslim, *Birr ve Sila*, 146. “Sadece müminle arkadaş ol, yemeğini de takva sahibi olan yesin.” Ebû Dâvûd, *Edeb*, 16.

³⁴ Uzlet hakkında ayrıntı için bk. Süleyman Uludağ, Şinasi Gündüz, “Uzlet”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2012, 42, 255-257; Qafar Ocaqlı, “Ebû hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-dîn Eserinde Zikir ve Uzlet Kavramı”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 2 (2011): 241-250; Öncel Demirdağ, “Tasavvuf Tarihinde Halvet Ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü”, *Ekev Akademi Dergisi* 16/53 (Güz 2012): 131-142; Ahmet Doğan, “Bireyleşim / Kemalât Sürecinde Kapalı ve Dar Mekânlar”, *Bilgi* 37 (Bahar 2006): 115-130; Necdet Tosun, *İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet*, (Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995).

Ne var ki uzlet günahlardan kaçış olarak güzeldir. Yoksa Müslümanın sosyal sorumluluklarını terk ederek bir kenara çekilmesi bağlamında bir zühd ve uzlet hayatı doğru değildir.³⁵ Yaşadığı dönemde uzlet ve terk-i dünya kavramlarının kimi sufi ve zahidlerce yanlış anlaşıldığını düşünen Abdullah İbnü'l-Mübarek (öl. 181/797) böylesine bir zühde karşı çıkmıştır.³⁶ Söz konusu cihad gibi sosyal sorumluluklar olduğunda toplumdaki kendini çekip soyutlayan sülilere tepki ile yaklaşmıştır. Hadisçiliğinin yanında şairliği ile de bilinen İbnü'l-Mübarek bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

ياعابد الحرمين لَو أَبصرتنا لَو أَبصرتنا لَعَلِمْتَ أَنَّكَ فِي الْعِبَادَةِ تَلْعَبُ
 من كان يخبضُ خده بدموعه فحورنا بدمائنا تتخضبُ
 رهجُ السنايكِ والغبارُ الأطيبُ ریحُ العبيرِ لَكُمْ وَنَحْنُ عَيْبُرُنَا

Ey Hareme'de abid olan! Görseydin halimizi;

Bilirdin senin ibadette eğlendiğini

Kim yanağını gözyaşlarıyla süslüyorsa

Biz de boynumuzu kanlarımızla boyamaktayız.

Esans kokuları sizin olsun

³⁵ Zühdün bir kavram olarak ortaya çıkışı ve gelişmesi hakkında ayrıntı için bkz: Kadir Özköse, "Zühd Ve Süfilerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım", <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/338.pdf> (Erişim: 30.11.2018).

³⁶ Şairin hayatı ve ilmi şahsiyeti hakkında ayrıntı için bk. Faizullo Abdulkhalikov, *İlk Dönem Bilginlerinden Abdullah b. el-Mübârek'in Hayatı ve Fikhî Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk üniversitesi, 2011); Muhammed b. Cemâl el-Çutî, el-İmâm İbnü'l-Mübârek ve menhecuhû fî'l-cerhi ve't-ta'dîl, (Yüksek Lisans Tezi, Gazze, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 2015); Muhammed Yılmaz, "Tarsus'a Gelen İlk Türk Hadis Âlimi Abdullah b. el-Mübârek", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1 (2011 Ocak Haziran) 1-19; Raşit Küçük, "Abdullah İbnü'l-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1985); Mesut Can, "Merv'de İslami İlimlerin Doğuşu", *Mütefekkir*, 3/6 (2016 Aralık) 399-425; Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, 1988, Ankara, 122-124; Âbid Okuyan, *Abdullah b. Mübârek*, (İstanbul: Yediren Kitap, 2010); Muhammed Osmân Cemâl, *Abdullah ibnü'l-Mübârek el-İmâmu'l-Gudoe*, (Şam: Dâru'l-kalem, 1998); Farhia Yahya, *The Life of Abdullah Ibn al-Mubarak The Scholar of The East And The Scholar of The West*, (1431) <http://sunniconnect.com/m3/download/pdf-the-life-of-abdullah-ibn-al-mubarak/>.

Bizim esansımız, toynakların en güzel toz toprağı, ³⁷

Kaynaklarda İbnü'l-Mübârek'in "Ey Hameyn'de abid olan!" şeklinde sitemde bulunduğu kişinin şairin muasırı olan Fudayl b. İyâz olduğu geçmektedir. İbnü'l-Mübârek, Abbasi Devleti'nin Doğu Roma ile sınırı olan Tarsus topraklarında Bizans birlikleri ile çatışmalara girmektedir. Mekke ve Medine'de ibadete çekilmenin, küffâra karşı göğüs göğse cihad etmenin fazileti ile kıyaslanamayacağını düşünmekte ve Fudayl b. İyâz'ın sosyal sorumluluğunu ibadet namı altında terk ettiği kanaatini taşımaktadır. Yine diğer şiirinde ise yine aynı kesimi hedef almaktadır:

أيها القارئ الذي لبس الصوف
وأمسى يُعدُّ في الزهاد
الزم الثغر والتواضع فيه
ليس بغداد منزل الغباد

Ey artık zâhidlerden sayılmış yün giyen okuyucu!

Suğru (sınır illerini) tut, orada vaziyet al;

Bağdat âbidlerin yeri değildir.

6. Laf Taşımaktan (Nemmamlık) Kaçınmak

Çalışmamızın ilk başlığında değindiğimiz gibi gıybet diğer günahlara nispeten işleme daha kolay olan bir günahdır. Asıl olan Müslümanın böyle bir günahтан uzak durması olsa da dilin yumuşak oluşundan dolayı insanlar başkalarının gıyabında konuşmaya karşı zayıftır. Hiç beklenmedik bir anda kimi zaman da istemeden başkalarının gıybetinin ettiğimiz olmuştur. Gıybet eden ya da dinleyen kişi o anda istiğfar ederek yaptıkları işin kötülüğünden Allah'a sığındığı ve gıybet ettikleri kişi ile helalleştikleri zaman bu günahın dünyevi ve uhrevi zararından kurtulacakları ümit edilir. Ancak gıybetten daha büyük başka bir günah daha vardır ki bu günah gıybeti, tamiri mümkün olmayacak muzaaf bir surete çevirmektedir. Hadislerde "nemmamlık" olarak

³⁷ Abdullah İbnü'l-Mübârek, *Dîvânü Abdillâh b. el- Mübârek*, Tah: Mücâhid Mustafa Behcet (Riyâd: Mecelletü'l- beyân, 1432), 47.

geçen “laf taşıyıcılığı”,³⁸ kişinin cennete girmesine mani olacak çok büyük bir günahdır.³⁹ Gıybet her ne kadar âyette ölü kardeşinin etinin yemek gibi müstekreh bir surette tasvir edilmişse de cennetten mahrum kalmanın müsebbibi olarak gösterilmemiştir. Hâlbuki Hz. Peygamber (a.s.m.) laf taşıyıcılarının cennet yüzü göremeyeceğini açıkça belirtmiştir.⁴⁰ Nemmamlığı çirkinlik bakımından gıybetin de ötesine taşıyan sır kanaatimizce onun sosyal ilişkiler üzerindeki ölümcül etkisinden dolayıdır. Şöyle ki; gıybet ettiğimiz şahsın gıyabında ağzımızdan kaçırdığımız olumsuz birkaç cümleden sonra istiğfar ettiğimizde ve söylediklerimizi o meclisin dışına taşımadığımız müddetçe gıybetin zararı sınırlıdır. Gıybetini ettiğimiz şahsa da daha sonra “beni helal et” diyerek helallik aldığımızda böyle bir günah hiç işlenmemiş gibi olabilir; sosyal ilişkilerimiz aksamadan, dargınlık ve kırgınlığa meydan vermeden devam edebilir. Ancak gıybet edilen ortamda söylenenleri tam da bir münafığa yakışacak şekilde sinsice gıybeti edilen şahsa taşıyan kişi, içtiami bünyeyi tarumar edecek bir davranış göstermektedir. Laf taşıma, insanların arasını açarak artık bir daha tamiri mümkün olmayacak çatlaklıklara sebep olmaktadır. Nemmamlık yapan kişiler yüzlerce ayet ve hadisin, muhabbet ve hürmetle bir araya getirmeye çalıştığı Müslüman bireyleri birbirlerine hasım yapmaya çalışan münafık karakterli kimselerdir. Habbeyi kubbe yaparak ve belki de söylenmemiş sözleri de ekleyerek başkasına taşımakla şeytanın vekilliğine soyunmuş hasis mahlûklardır. Müslümanların toplum hayatına verdikleri zarar gün yüzüne çıksa belki de karantina altına alınması gereken vebalı, virüslü, salgın hastalık yayıcı hastalardır. Sizden lafı alıp da bir başkasına taşıyan kişinin sözü hangi şekle çevirerek aktaracağını bilemezsiniz. Bire on katarak hatta mizah yollu söylenmiş ve belki de ilgili şahsın pek de rahatsız olmayacağı keyfiyette sözleri en menfur bir şekle dönüştürerek taşıyan bu kişiler

³⁸ Hz. Peygamber (a.s.m.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *Laf taşıyan cennete giremeyecektir. Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, Müsnedu Ahmed b. Hanbel, thk. Şuayb el-Arnâvûd (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 2001), 38/351 (No. 23325).*

³⁹ Nemmamlık hakkında ayrıntı için bk. Mahmut Ögütçü, “Koğuculuk, Arabozuculuk”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 1/5 (Ekim 1962), 20-22; Mustafa Çağrıncı, “Nemîme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/553.

⁴⁰ Beyhâki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *el-Câmi’ li-şuabi’l-îmân*, thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî (Riyâd: Mektebetu’r-rüşd, 2003), 13/441.

Arap şairlerinin hedefi olmuştur. Hatta Halife Me'mûn laf taşıyan nemmam-ları, gittiği yere beraberinde akrep ve yılan getiren kimselere benzetmektedir:

على الصديق ولم تؤمن أفاعيه   من نم في الناس لم تؤمن عقاربه
من أين جاء؟ ولا من أين يأتيه   كالسيل بالليل لا يدري به أحد

İnsanlar içinde laf taşıyanların arkadaşına getireceği akrepler ve yılanlardan emin olunamaz.

Gece gelen sel felaketi gibidir o. Nereden geldiğini ve nereden geleceğini kimse bilemez.⁴¹

Halife görüldüğü gibi laf taşıyan insanları gece ansızın bastıran sel felaketine benzetmektedir. İnsanlar gece selin ne zaman bastırıldığını bilemeyeceği gibi böyle laf taşıyan insanların en zaman dibinde bittiğini de anlayamaz. Yanlarında başkalarına ait sözler şiirde akrep ve yılanlara benzetilmiştir. Dikkat edilirse iki hayvanın da özelliği sinsice yaklaşması ve ölümlere sebebiyet veren zehir zerk etmeleridir. Halife kinayeli bir üslupla laf taşıyan kimseleri sosyal ilişkileri zehirleyip insanları birbirine karşı karşıya getiren felakete benzetmektedir. Burada halifenin bir uyarısı da vardır. Böyle akrep-yılan tabiatlı nemmamların ne zaman yanımıza geleceği belli olmaz. Ansızın gelip gaflet anımızda bizi yakalayıp başkalarının lafını bize taşımaktadırlar.

Laf taşımacılığı yapanlara itibar etmemek gerekir. Zira bir başkasının sözlerini bize taşıyan kişi büyük olasılıkla bizden aldığı sözleri de bir başkasına taşıyacaktır. Ebû'l-Esved ed-Düelî (öl. 69/688) laf taşıyanlara itibar etmemek lazım geldiğini şu şekilde dile getirmiştir:

سينم عنك بمثلها قد حاكها   إن الذي أهدى إليك نميمة

Sana nemmamlık yaparak laf hediye getiren kişi sana getirdiğinin bir benzerini senden alıp bir başkasına hediye edecektir.⁴²

⁴¹ Osman b. Abdilazîz b. Mansûr et-Temîmî, *Fethu'l-hamîd fî şerhi't-tevhîd*, thk. Suûd b. Abdilazîz, Huseyin b. es-Sâ'dî (Mekke: Dâru âlemi'l-fevâid,1425), 1128.

⁴² Şihâbuddîn en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-erab fî funûni'l-edeb* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004), 3/271

Benzer ifadeleri Ebu'l-Alâ el-Maarrî'de de görüyoruz. O da laf taşıyanların yapmış olduğu faaliyeti hediye getirenlere benzetmekte ve onlara güven olmayacağına işaret etmektedir:

جدير إلى غيري بنقل عيوبي   وإنك إن أهديت لي عيب واحد

*Sen bana birinin ayıbını taşıyıp hediye ettiğin zaman başkasına da benim ayıplarımı taşımaya müsaitsin demektir.*⁴³

7. Su-i Zan Etmemek

Sosyal ilişkileri zedeleyen gıybet, iftira, dargınlık ve kırgınlıklar gibi olumsuzlukların çoğu kez temelinde yatan saik, kişilerin diğer kişiler hakkında besledikleri kötü zanlar olmaktadır. Bizzat âyet tarafından “günah” olarak nitelendirilen “zann” hadislerde de kötü bir davranış olarak nitelendirilmiştir. Klasik Arap şiirinde ise kötü zanlarla ilgili pek çok şey söylenmiştir. Örneğin büyük Arap şairi Mütenebbi, beslediğimiz zanların işlediğimiz fiillerle ve ta-kındığımız tavırlarla bağlantılı olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

وصدق ما يعتاده من توهم   إذا ساء فعل المرء ساءت ظنونه

*Eğer kişinin ameli kötü olursa zannı da kötü olur. Adet edindiği vehimlerini tasdik eder.*⁴⁴

Şairin davranış ve kuruntu arasında var olduğunu düşündüğü ilişki görüldüğü gibi iki kutupludur. Kişinin zanları yaşantısına paralel olarak uyanmaktadır. Eğer kişinin yaşantısı kötü ise düşünceleri de bu kötü davranışlara hizmet edecek şekilde şekillenmektedir. Dolayısıyla kötü davranışlar olumsuz kuruntuları, bu kuruntular da yine kötü fiilleri sonuç vermektedir. Konumuzla alakalı olarak düşündüğümüzde de kişi diğer insanlarla ilişkilerini taşıdığı olumsuz zanlar üzerine bina etmektedir. Bu halde zanların sonu yoktur. İnsanların davranışlarını sürekli kötüye yorma ve sözlerinden sürekli bir anlam çıkarma alışkanlığı kazanmış kişinin durumu modern tabirle patolojiktir. Örümcek ağına yakalanmış gibi evham ve kuruntu sarmalında günlerini sü-

⁴³ Ebu'l-Alâ el-Maarrî, *el-Lüzûmiyyât* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.), 1/107.

⁴⁴ Abdurrahman el-Berkûkî, *Şerhu dîvânî'l-Mütenebbî*, (Kahire: Muessesetu Hindâvî, 2012), 1256

rekli bir çöküntü halinde geçirecektir. Şair şiirinin devamında bu duruma düşen kimsenin akıbetine şu şekilde tasvir etmektedir:

وأصبح في ليل من الشك مظلم وعادى محبيه بقول عاداته

*Düşmanlarının sözüyle dostlarına düşmanlık eder ve böylece şüpheler içerisinde kapkaranlık bir gecenin içinde kalır.*⁴⁵

Şair oldukça veciz bir şekilde zanlarının esiri olan kişilerin çöküntülü ruh halini tasvir etmektedir. Karmakarışık kuruntuları ve başkalarının vesvese verici sözleriyle en yakın dostlarına dahi fırsat kollayan düşman gözüyle bakan kişi, karanlık bir gecede yapayalnız kalmış kimselerin halet-i ruhiyesini yaşayacaktır. Eğer toplumun çoğunluğu böyle kimselerden oluşmuşsa böyle bir toplum, dost birlikleri düşman zannedip ateş açan orduya benzeyecektir. Çevresindeki en yakın iyi niyetli kimselerin davranışlarına dahi kasıt ve garaz yükleyecek ve güzel davranışların dahi altına kötü niyet arayacaktır.⁴⁶

8. Safdillik Etmeme

Her ahlaki tutum ve davranışın ifrat ve tefriti olabildiği gibi başkalarına hüsn-ü zan beslemenin de bir ölçüsü olmalıdır. Eskilerin kullandığı bir kelime vardır: Safdillik. Herkesi kendisi gibi iyi niyetli sanarak olur olmaz her mizaç sahibine itimat eden ve emanet ehli olmayan kimselere dahi mahrem sırlarını paylaşan ve sonra da yersiz hüsn-ü zanlarından dolayı çok pişmanlık yaşayan kimseler olmuştur. Her ahlak ve tutumda rehberimiz olan Hz. Muhammed (a.s.m.) bir hadislerinde müminin aynı delikten iki kez sokulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Her ne kadar bu hadisin vüruduna sebep bir inkârcının verdiği sözü tutmaması olsa da hadisteki teyakkuz vurgusu her zaman her Müslüman için de geçerlidir. Her zaman herkese karşı kuşkuyla yaklaşmak ve her davranışın altında bir kötü niyet aramak su-i zan olduğu gibi söylenen her söze itibar etmek ve ölçüsüzce herkese hüsn-ü zan etmek de en ılımlı tabirle safdilliktir. Nitekim Allah Rasûlü (a.s.m.) Mekke'nin fethi gibi İslam açısından çok kritik bir hadiseyi Medine Müslümanlarından gizlemiş ve son ana kadar

⁴⁵ el-Berkûkî, Şerhu dîvânî'l-Mütenebbî, 1256.

⁴⁶ Bu durum tam olarak Mısır'ın büyük şairi Ahmed Şevkî'nin şu teşhisi ile örtüşmektedir:

والظن يأخذ من ضميرك مأخذاً

حتى يريك المستقيم محالاً

Zan, doğru olanı imkânsız gösterecek kadar vicdanında yerleşir.

Ahmed Şevkî, eş-Şevkiyyât, (Beyrut: Dâru'l-avde, 1988), 186

kimseye haber vermemiştir. “İfk hadisesi” denilen Hz. Aişe (r.a.) validemize iftira atıldığı hengâmede Hz. Peygamber (a.s.m.) “Benim Aişem böyle bir şey yapmaz.” dememiş ve bizzat Allah tarafından gelecek beraatı, sabır ve meta-netle beklemiştir. Bir gece vakti kızı Fatıma (r.a.) ile bir yere giderken yanından geçen sahabilere “Bu benim kızım Fatıma’dır.” demiştir. Sosyal ilişkilerde böyle bir dengeyi İmam-ı Şâfiî’nin bir şiirinde görmekteyiz. O şöyle demiştir.

إِنَّ سَوْءَ الظَّنِّ مِنْ أَقْوَى الفِطْنِ   لَا يَكُنْ ظَنُّكَ إِلَّا سَيِّئاً
غَيْرُ حُسْنِ الظَّنِّ وَالْقَوْلِ الحَسَنِ   مَا رَمَى الإنسانَ فِي مَخْمَصَةٍ

Sadece ve sadece kötü zan besle! Su-i zan kuvvetli bir basiret eseridir.

İnsanın başını sıkıntıya sokan hüsn-ü zan ve güzel sözden başkası değildir.⁴⁷

İmam-ı Şâfiî’nin burada mutlak anlamda hüsn-ü zannı yanlış bulduğunu ve ayetin yasakladığı zanna teşvik ettiğini söylemek imkânsızdır. Zira bu yanlışlığı bedihi olan bir şeydir ve İmam-ı Şâfiî’nin diğer şiirlerinde çağrıda bulunduğu fazilet örnekleri ile çelişmektedir. Öyle ise şairin burada altını çizmek istediği “kötü zan” yukarıda değindiğimiz gibi hususi bir bağlamla alakalı olmalıdır ve bu çerçevede bakıldığı zaman da gayet yerinde bir tespittir. Kısaca özetlemek gerekirse, kuşku verici davranışlarda bulunan ve Müslümanların önemli bir kesiminin aleyhinde şahitlik ettiği tiplere karşı müteyakız olunmalı ve onlara karşı hüsn-ü zandan kaçınılmalıdır. Bu onlardan gelecek zararı bertaraf edebilme adına daha isabetlidir. Nitekim geçmişte Müslümanların, suret-i haktan görüldüğü için itimat ettiği hatta destek verdiği kimi dini teşekküllerin telafisi zor hasarlar meydana getirdiği bilinmektedir. Müslümanların manevi bünyesini takviye etmeye çalışan her dini oluşuma kuşkuyla bakmak ve zan altında bırakmak ne kadar yanlış ise “Allah” diyen her grubun peşine takılmak ve sorgusuz sualsiz teslimiyet göstermek de o kadar hatalı bir eğilimdir.

9. Yönetme Hırsına Kapılmama

Müslümanların sosyal dokusunu zedeleyen en zararlı hastalıklardan birisi de çoğu kez maalesef çekişme ve sürtüşmelere neden olan yönetme hırsıdır. Hz. Peygamber (a.s.m.) bazı hadislerinde kişideki idarecilik isteğini kınamış

⁴⁷ Şâfiî, *Dîvân*, 145.

ve açık bir şekilde “Biz yöneticiliği yönetme isteği bulunan kimseye vermez.” diyerek tavrını ortaya koymuştur. Böyle bir isteğin neden mahzurlu görüldüğüne dair muhtelif yorumlar yapılmıştır. Biz burada Arap şairlerinin idareci olma isteğinin sosyal kenetlenmeye nasıl zarar verdiğini dile getiren şiirlerine yer vereceğiz. Bununla alakalı olarak Ebu-l-Hasen Mansûr et-Temîmî bir şiirinde şöyle demiştir:

وهو النهاية في الخساسة   الكلب أحسن عشرة
سنة قبل أوقات الرياسة   ممن ينازع في الريا

Köpek, son derece değersizliğine rağmen

*Liderliğe talip olan kimselerin rekabet ettikleri zaman çekişmelerinden daha güzel ahlaklıdır.*⁴⁸

Şair, görüldüğü gibi yönetmeye talip olan kimselerin söz konusu süreçte birbirleriyle yaşadıkları amansız mücadele esnasındaki hallerini köpeğin haline teşbih etmiş ve onun halini daha güzel bulduğunu ifade etmiştir.

Diğer taraftan elde edilen dünyevi rütbelere ve makamların kişinin mutlaka hayrına vesile olacağını da kimse tam olarak kestiremez. Nice kimselerin helaketine sebep bir zamanlar yana yakıla peşinde koştukları ve nihayetinde sahip oldukları nimetler olmuştur. Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb (öl. 463/1071) bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

ولا للذة وقت عجلت فرحاً   لا تغبطن أخوا الدنيا بزخرفها
وكم تقلد سيفاً من به ذبحا   كم شارب عسلاً فيه منيته

Dünyayı şatafatıyla elde eden kimseye gıpta etmeyisin; Elde ettiğin bir lezzetten dolayı da hemen sevinmeyisin.

*Nice bal içenler içtikleri balla ölmüşler ve nice kılıç kuşananların boynu o kılıçla vurulmuştur.*⁴⁹

10. Güzel Geçinme (Müdara)

⁴⁸ Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *el-Câmi' li-şuabi'l-îmân*, thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî, (Riyâd: Mektebetu'r-rüşd, 2003), 10/516.

⁴⁹ Safedi, Salâhuddîn Halil b. Eybek, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvûd, Türkî Mustafâ, (Beyrut :Dâru ihyâi'-turâsi'l-Arabî, 2000), 7/131.

Allah, razı olduğu son din olarak İslam'ı göndermiş ve kıyamete kadar da gelecek tüm Müslümanların Kur'ân ve Hz. Peygamber (a.s.m.)'in sünneti etrafında kenetlenmesini istemiştir. Kur'ân, yaratılışın en yüksek gayesi olan tevhidin sancaktarlığını üstlenecek olan Ümmet-i Muhammed'in tüm insanlık için "şahit" olduklarını beyan etmiştir. O halde tüm insanlığa tevhidin şahitliği gibi bir makamla müşerref olmanın gereği birlik ve vahdet içerisinde olmaktır. Bu yüzden pek çok ayet ve hadis, Müslümanların birliği ve dirliğini emretmiş, birbirleriyle çekişip zayıflığa duçar olmamalarına çağrıda bulunmuştur. Burada konumuzla alakalı olarak Müslümanlar arasında güzel geçinme "müdara" hakikatine dair Kur'ân ve sünnetin klasik Arap şiirine yansımalarına bakacağız. Abbasiler dönemi önemli şairlerinden Salih b. Abdülkuddûs (ö. 167/783 [?]) bir şiirinde güzel geçinmenin önemine dair şöyle demiştir.

وإن لم تجدْ عنه محيصًا فداره
تجنبْ صديقَ السوءِ واصرمْ حباله
تئلُ منه صفوُ الودِّ ما لم تماره
وأحببْ حبيبَ الصدقِ واحذرْ مرآه

Kötü arkadaştan uzak dur, mesafe koy.

Eğer kaçınman mümkün değilse idare et onu.

Sadık arkadaşı sev, onunla tartışmamaya bak.

*Onunla tartışmadığın sürece dostluğun samimiyetine ulaşırsın.*⁵⁰

İlk dizede görüldüğü gibi şair kötü huylu arkadaştan uzak durulması gerektiğine değinmektedir. Hakikaten de Fudayl b. İyaz'ın dediği gibi güzel ahlaklı fâcirin arkadaşlığı kötü ahlaklı âbidin arkadaşlığından daha yararlıdır. Fakat şu var ki kimi zaman komşuluk, ticaret, iş arkadaşlığı yahut akrabalık gibi müstağni kalınamayacak güçlü bağlar, Müslümanı kötü ahlaklı kimseler ile irtibat halinde bulunmaya mecbur kılmaktadır. Bu durumda yine de esas olan şairin dediği gibi onu "idare etmek"tir. Ahlaki zararlarından korunmaya çalışmakla birlikte geçimsizliğe mahal bırakmayacak şekilde alttan almak, Anadolu tabiriyle "suyuna gitmek"tir.

⁵⁰ İbn Abdірabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-ferîd*, tah. Müfid Muhammed Kumeyha (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmıyye), 2/186

Şairin ikinci dizede vurguladığı husus ise birinci dizenin bahsettiği hususu teyit etmek içindir. Eğer kötü huylu birisiyle dahi iyi geçinmek ve onu idare etmek gerekiyorsa Allah'ın lütfu olan güzel bir dostu kaybetmemek için de yapılması gereken tartışmaya girmemektir. İnsanlar kimi zaman bu şiirin ilk dizesindeki kötü arkadaşı –zararından korktuğu için- idare etmeyi başarabiliyorlarsa da samimiyetini koyulaştırdığı dostlarıyla tartışmaya girmemekten, tatsızlıklar yaşamamaktan kendilerini alamamaktadırlar. Fazla samimiyetin tez ayrılık getirmesi belki de bundandır. İnsan bazen, kendisinden bir kötülük gelmeyeceğinden emin olduğu samimi dostunun kalbinin kırılmasına önem vermemekte ve olur olmaz şeylerden dolayı pervasızca münakaşalara girmektedir. Kötü bellediği kimsenin ise tam aksine, ondan bir fenalık görmemek için sözlerine dikkat etmekte ve damarına dokunacak şeylerden uzak durmaktadır. Şair belki de sevdiğimiz insanlara karşı böyle bir titizliği göz önüne bulundurma lüzumuna binaen dostlarla tartışmalara girmeme vurgusu yapmış bulunmaktadır.

Esas olan Müslümanlar arasında güzel geçinmektir. İstilahe olarak “mü-dara ve muaşeret” olarak bilinen güzel geçim esaslarına dair Arap edebiyatında pek çok şey söylenmiştir. Ancak İmam-ı Şâfiî'nin insanlarla iyi geçinme konusunda bir itirazı olacaktır. Zira o bir şiirinde herkesle iyi geçinebildiğini, onları idare etmesini bildiğini ancak kendisini çekemeyen haset ehli ile buna muvaffak olamadığını belirtmektedir.⁵¹

مدارائه عزّت وعزّ منالها	وداريتُ كلّ الناس لكنّ حاسدي
إذا كان لا يرضيه إلا زوالها؟	وكيف يُداري المرء حاسدَ نعمة

Herkesle iyi geçinebildim lakin haset eden kimse bundan müstesna. Onu idare etmek pek güç; ulaşmam da çok zor.

Kişi kendisine edilen bir nimeti kıskanan kişi ile nasıl iyi geçinebilir ki? Zira o kıskanan ancak bu nimetin ortadan kalkmasıyla razı olacak.

Şairin başka şiirlerinde de kendisine haset eden kimselerden şikâyet ettiğini görmekteyiz. Burada görüldüğü gibi idare edilmesi gereken kişi kıskanç ve çekememezlik hastalığına yakalanmış bir hasetçidir. Böyle bir kişiyi idare etmek mümkün müdür? İmam-ı Şâfiî'ye göre böyle bir hasetçi haset ettiği

⁵¹ Şâfiî, *Dîvân*, 124.

kimsede kıskançlığa konu ne görüyorsa, o yok olup gitmediği sürece içi rahat etmeyecektir. Haset edenin içinde onun kalbini yakıp kavuran kıskançlığın alevlerini söndürecek bundan başka da bir şey görünmemektedir. O halde geçimsizliğe sebep bir kıskançlık ise belki de buna çözüm bulmaktan ziyade yapılması gereken mutlaka uzak durmak ve ihsan edilen nimeti mümkün mertebe zikretmemeye çalışmaktır.

Makalemizi müdara hakkında söylenmiş güzel bir şiirle bitirelim.

عاداه مَن كان له موالياً   مَن لم يكن لعيشه مُدارياً

*Kim hayatında dostlarıyla iyi geçinmezse (müdaracı olmazsa) dostu bile ona hasmane bakar.*⁵²

Sonuç

Edebiyat eserleri dönemin sosyal meselelerini ve sorunlarını yansıtması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Meselelerin ele alınma biçimi, kullanılan malzeme ve kullanılan üslup aynı zamanda içerisinde bulunan çağın kültür seviyesini de yansıtmaktadır. Eserlerde aynı ahlaki konuların işlenmiş olması aynı zamanda toplumsal sorunları ve yozlaşmaları göstermesi bakımından da ayrıca önemlidir.

Bu çalışmada Arap edebiyatı kaydıyla muhafaza edilmiş ahlaki erdemlerden bir kısmına değinilmiştir. Daha ziyade Abbasi dönemi şairlerinin konu çerçevesinde söyledikleri şiirleri öne çıkan başlıklar haline tasnif edilmiştir. Görüldüğü kadarıyla ahlaki faziletlere dair Arap edebiyatçılarının terennüm ettikleri toplumsal esaslar, Kur'ân ve sünnetin mayasını oluşturduğu faziletlerin sanatsal bir biçime dönüştürülmüş halidir. Edîp, dinin içtimai münasebetlerde vaz ettiği kuralları dikkat çekici bir dil ve üslup içerisinde kendi çağının Araplarına yeniden takdim etme görevi üstlenmiştir. Ele alınan meseleler değişik malzemelerle işlenerek toplumun yalnızca bir kesimine değil, her kesimine hitap edecek tarzda sunulmuştur. Böylelikle edebiyatçıların söyledikleri manzum ve mensûr eserlerde ki tazelik, etkisinden pek bir şey kaybetmeden halen günümüz Müslümanlarınca dilden dile aktarılmıştır.

⁵² Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr el-Yemânî, *el-Avâsim ve'l-gavâsim*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, (Beyrut: Muesesetu'r-risâle, 1994), 7/310.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvûd. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2001.
- Abdukhâlikov, Faizullo. İlk Dönem Bilginlerinden Abdullah b. el-Mübârek'in Hayatı ve Fikhî Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi: Selçuk üniversitesi, 2011.
- Berkûkî, Abdurrahman. *Şerhu dîvânî'l-Mütenebbî*. Kahire: Muessesetu Hindâvî, 2012.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Câmi' li-şuabi'l-îmân*. thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır Cidde: Dâru Tavgü'n-Necât, 2001.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Mehâsin ve'l-azdâd*. Lübnan: Mektebetü'l-Hilâl, 2002.
- Can, Mesut. "Merv'de İslami İlimlerin Doğuşu". *Mütefekkir* 3/6 (2016 Aralık), 399-425.
- Cemâl, Muhammed Osmân. *Abdullah ibü'l-Mübârek el-İmâmu'l-Gudve*. Şam: Dâru'l-kalem, 1998.
- Çağrıçı, Mustafa. "Nemîme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/553. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Demirdaş, Öncel. "Tasavvuf Tarihinde Halvet Ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü". *Ekev Akademi Dergisi* 16/53 (Güz 2012), 131-142.
- Doğan, Ahmet. "Bireyleşim / Kemalât Sürecinde Kapalı ve Dar Mekânlar". *Bilig* 37 (Bahar 2006): 115-130.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî. *el-Mişbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr*. Lübnan: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Ğutî, Muhammed b. Cemâl. *el-İmâm İbnu'l-Mübârek ve menhecuhû fî'l-cerhi ve't-ta'dîl*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazze, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 2015)

- İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed. *el-İkdü'l-ferîd*. thk. Müfîd Muhammed Kumeýha. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ts.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen. *Dîvânu İbn Düreyd*, tah. Omar b. Sâlim. Dubai: Matbatu Cûlden Sîfî, 2012.
- İbn Hamdûn, Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Kâfî'l-küfât Muhammed. *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*. thk. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır, 1996.
- İbnü'l-Mübârek, Abdullah. *Dîvânu Abdillâh b. el-Mübârek*. thk. Mücâhid Mustafa Behcet. Riyâd: Mecelletü'l-beyân, 1432.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbn Düreyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/416-419. İstanbul, 1999.
- Kılınç, Fatih. *İbn Düreyd Ve Cemheratü'l-Lüga Adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Küçük, Raşit. "Abdullah b. Mübârek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/124-125. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Küçük, Raşit. "Abdullah İbnu'l-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985).
- Maarrî, Ebu'l-Alâ. *el-Lüzûmiyyât*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ts.
- Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Acemî, *kutû'l-kulûb*. thk. Âsım İbrâhîm el-Keylânî. Lübnan: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005.
- Nehrevânî, Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekerıyyâ b. Yahyâ el-Cerîrî, *el-Celîsü's-sâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâşihu's-sâfi*. tah. Abdulkerîm Sâmi el-Cündî. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî fînûni'l-edeb*. Kâhire: Dâr'ül-Kütüb, 2002.
- Ocaqlı, Qafar. "Ebû hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-dîn Eserinde Zikir ve Uzlet Kavramı". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 2 (2011), 241-250.
- Okuyan, Âbid. *Abdullah b. Mübârek*, İstanbul: Yedirenk Kitap, 2010.

- Öğütçü, Mahmut. "Koğuculuk, Arabozuculuk". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 1/5 (Ekim 1962), 20-22;
- Özköse, Kadir. "Zühd Ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım". <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/338.pdf> (Erişim: 30.11.2018).
- Râgıb, el-İsfahânî Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Muḥâdarâtü'l-üdebâ' ve muḥâverâtü's-su'arâ' ve'l-bülegâ'*. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1999.
- Safedi, Salâhuddîn Halîl b. Eybek. *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvûd. Türkî Mustafâ. Beyrut: Dâru ihyâi'-turâsî'l-Arabî, 2000.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl *el-Letâif ve'zerâif*. Lübnan: Dâru'l-Minhâl, ts.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl, *eş-Şevvâ ve'l-'itâb ve ma vaka'a beyne'l-hillân ve'l-eshâb*, thk. İlham Abdülfettah el-Müftî. Kuveyt: el-Meclisü'l-vatanî lî's-sekâfe ve'l-fünûn, 2000.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl *Simâri'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb*. Kâhire: Dârü'l-Meârif, ts.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *Dîvânu'l-İmâmi's-Şâfiî*. yh. Muhammed İbrâhîm Selîm. Kahire: Mektebetu İbn Sînâ, ts.
- Şevkî, Ahmed. *eş-Şevkiyyât*. Beyrut: Dâru'l-avde, 1988.
- Şurleb, Muhammed Muhammed Hasen. *Şerhu's-şevâhidi's-şîriyye fi ümmâtî'l-kutubi'n-nahviyye*. Beyrut: Muesesetu'r-risâle, 2007.
- Temîmî, Osman b. Abdilazîz b. Mansûr. *Fethu'l-hamîd fi şerhi't-tevhîd*. thk. Suûd b. Abdilazîz. Sâ'dî, Huseyin b. Mekke: Dâru âlemi'l-fevâid, 1425.
- Tevhîdî, Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs. *eş-Şadâkatü ve's-şadîk*. thk. Hilal el-Keylânî, Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1998.
- Tosun, Necdet. *İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet*. Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.

- Uludağ, Süleyman- Gündüz, Şinasi. "Uzlet". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*. 42/255-257. İstanbul: TDV Yayınları 2012.
- Yahya, Farhia. *The Life of Abdullah Ibn al-Mubarak The Scholar of The East And The Scholar of The West*. (1431) <http://sunniconnect.com/m3/download/pdf-the-life-of-abdullah-ibn-al-mubarak/>
- Yemânî, Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr. *el-Avâsim ve'l-gavâsim*. thk. Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut: Muesesetu'r-risâle, 1994.
- Yılmaz, Muhammet. "Tarsus'a Gelen İlk Türk Hadis Âlimi Abdullah b. el-Mübârek". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2011 Ocak Haziran), 1-19.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. 'Umer Abdusselam et-Tedmûrî. Lübnan: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umer b. Muhammed. *Rebî'u'l-ebrâr ve nüsûsü'l-ahyâr*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1991.
- Zeydân, İbrâhîm. *Nevâdiru'l-udebâ*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012.